

Jenna Niskakangas

SELKOA KATTILAKOSKIEN HUUMORISTA

Huumorin rakentuminen *Heinähattu, Vilttitossu ja ärhäkkä koululainen* -teoksessa ja sen selkomukautuksessa

Yhteiskuntatieteiden tiedekunta
Kandidaatintutkielma
Huhtikuu 2020

TIIVISTELMÄ

Jenna Niskakangas: Selkoa Kattilakoskien huumorista: Huumorin rakentuminen *Heinähattu, Vilttitossu ja ärhäkkä koululainen* -teoksessa ja sen selkomukautuksessa

Kandidaatintutkielma

Tampereen yliopisto

Kirjallisuustiede

Huhtikuu 2020

Kandidaatintutkielmassani vertailin Sinikka ja Tiina Nopolan *Heinähattu, Vilttitossu ja ärhäkkä koululainen* -teoksen (2013) ja Hanna Männikkölahden mukauttaman selkoversion (2017) huumoria. Tutkin, minkälaisia huumorin rakentumisen keinoja teoksissa on käytetty ja kuinka ne eroavat toisistaan. Keskityin tutkielmassani niin kertovan tekstin kuin kuvituksenkin rakentamaan huumoriin.

Tiedetään, että kuvat selkokielisessä lastenkirjallisuudessa tukevat sekä vitsin että juonen ymmärtämistä, ja tämä ajatus sitoo tässä tutkielmassa käsittelemäni kolme kokonaisuutta eli selkokielen, huumorin ja lastenkirjallisuuden kuvituksen toisiinsa. Selkokielistä kirjallisuutta on yhä tutkittu hyvin vähän, ja tutkielmani teoriausta rakentui usean eri tieteenalan tutkimuksista. Tutkielmassani hyödynsin selkokielen yleisiä periaatteita, huumorin inkongruenssi- ja ylemmyysteoriaa sekä tutkimuksia kuvan ja sanan suhteesta suomalaisessa lastenkirjallisuudessa.

Analyyssini kohdentui huumorin keinoihin teosten kielileikittelyssä ja henkilöhahmojen nimissä, tapahtumissa ja juonenkulussa sekä kohdeteosten erilaisissa kuvituksissa. Selkomukautetun version ollessa uskollinen alkuperäisteokselle oli huumorin rakentuminen selkomukautuksessa useassa kohdassa selkolukijan näkökulmasta puutteellista. Esimerkiksi kohdeteosteni huumorin ymmärtäminen vaatii lukijaltaan hyvää kieltajua ja rivien välistä lukemisen taitoa, eikä näitä ominaisuuksia selkolukijalla ole välttämättä ollenkaan.

Tutkielmani osoittaa selkokielisen kirjallisuuden tarvitsevan enemmän tutkimusta, ja tutkielmani tulokset herättivät enemmän kysymyksiä kuin antoivat vastauksia. Tutkielmani puoltaa jatkotutkimusta jo pelkästään selkokielisestä kirjallisuudesta, mutta myös esimerkiksi kirjallisuustieteelliseen huumorintutkimukseen yleisesti liitetyn kaksoisyleisön käsitteen roolista selkokirjallisuudessa. Myöskin selkokirjallisuuden moniulotteisia teemoja ja niiden ymmärrettävyyttä käsittelevää tutkimusta olisi hyvä saada selkokirjallisuutta käsittelevän tutkimuksen kentälle. Empiirinen tutkimus selkokirjallisuuden ymmärrettävyydestä olisi myös tarpeen.

Avainsanat: selkokirjallisuus, selkokieli, huumori, lastenkirjallisuus

Tämän julkaisun alkuperäisyys on tarkastettu Turnitin OriginalityCheck –ohjelmalla.

Sisällys

1	Johdanto	1
2	Selkokieli ja kirjallisuus	3
2.1	Selkokielen käytänteitä	3
2.2	Selkokirjallisuus	4
2.3	Kuvat selkokielisessä lastenkirjallisuudessa	5
3	Huumori kohdeteoksissa	8
3.1	Huumori kielessä	9
3.1.1	Henkilöhahmot	10
3.1.2	Kielileikit	15
3.2	Huumori tapahtumissa	18
3.3	Huumori kuvissa	19
4	Lopuksi	22
	Lähteet	24
	Luettelo kuvista	26

1 Johdanto

Viime vuosikymmeninä suomalaiset lastenkirjat ovat vaihtaneet vakavat ja realistiset sävynsä kerronnallisiksi ylilyönneiksi, hurmokselliseksi huumoriksi ja absurdiksi komiikaksi: näitä kaikkia sävyjä sisältävät myös helppolukuiset lastenkirjasarjat, joissa arjen kommelluksia ja sattumuksia kuvataan ilman varoittavaa äänensävyä tai heristelevää sormea. Lastenkirjallisuuden huumorille on ominaista antaa sattumille liian suuret mittasuhteet, ja pienet kommellukset mullistavat kirjan henkilösuhteet ja voivat sekoittaa jopa juonen kulkua. (Karasma & Suvilehto 2014, 47–49.) Suomalaisen lastenkirjallisuuden yhtenä kulmakivenä voidaan pitää kirjailijasarjasten Sinikka ja Tiina Nopolan lastenkirjatuotantoa. Yksi heidän tunnetuimmista kirjasarjoistaan on huumoria hersyvä *Heinähattu ja Vilttitossu*, jonka ensimmäinen osa julkaistiin vuonna 1989. Nopoloiden omaleimainen huumori on ollut osa suomalaislasten lukukokemusta siis jo vuosikymmenten ajan.

Heinähattu, Vilttitossu ja ärhäkkä koululainen (2013) on kirjasarjalleen uskollisesti koominen kertomus Heinähatusta ja Vilttitossusta. Heinähattu on juuri aloittanut koulun ja Vilttitossu tuntee olonsa yksinäiseksi. Vilttitossua harmittaa, kun hän kuulee Heinähatun luokan lähtevän onkiretkelle eikä itse pääse *narraamaan* kaloja. Vilttitossu onnistuu huijaamaan Heinähattua, että onkiretki olisikin peruttu ja Heinähattu jää kotiin. Onkiretken aamuna Vilttitossu pukeutuu Heinähatuksi ja karkaa hänen tilaltaan luokan onkiretkelle. ”Heinähattu” käyttäytyy oudosti ja aiheuttaa paljon hämmennystä niin kylän poliiseissa matkallaan onkiretkelle kuin opettajassa ja luokkakavereissakin onkiretken aikana. Päivän mittaan Vilttitossun juoni kuitenkin paljastuu ja kommellukset saadaan selvitettyä. Kattilakosket palaavat kotiin Alibullenin neitien, kylän poliisien ja koko luokan kanssa – on vuorossa kaiken korjaavat kakkukestit. Teos on humoristisuutensa lisäksi kertomus yksinäisyydestä ja siitä lyhyestä ajasta ihmisen elämässä, jolloin kouluun meno on ihanaa.

Tutkielmassani vertailen Sinikka ja Tiina Nopolan *Heinähattu, Vilttitossu ja ärhäkkä koululainen* -teoksen (=ÄK, 2013) ja Hanna Männikkölähden mukauttaman selkoversion (=ÄKS, 2017) huumoria: Minkälaisia huumorin keinoja lastenromaanissa ja sen selkomukautuksessa on käytetty, ja miten alkuperäisen ja selkomukautetun teoksen huumorin keinot eroavat toisistaan.

Keskityn tutkielmassani niin kertovan tekstin kuin kuvan ja sanan suhteen rakentamaan huumoriin. Tutkielmani pohjautuu selkokielen yleisiin periaatteisiin, huumorin inkongruenssi- ja ylemmyysteoriaan sekä tutkimuksiin kuvan ja sanan suhteesta etenkin selkokielisessä lastenkirjallisuudessa.

Selkokieleisen kirjallisuuden tutkimusta on toistaiseksi ilmestynyt melko vähän. Suomessa selkokieltä käsittelevä tutkimus keskittyy yleisesti selkotekstien, kuten uutisten tai median, tutkimiseen ja itse selkokielen rakenteeseen. Selkokieleistä kirjallisuutta sivutaan monessa selkokieltä käsittelevässä tieteellisessä teoksessa, mutta pelkästään selkokieleiseen kirjallisuuteen keskittyvää tutkimusta ei ole juuri julkaistu. Huumorin tutkimusta kirjallisuustieteen näkökulmasta on julkaistu hieman enemmän, ja yhtenä päälähteenäni käytän Maria Laakson väitöskirjaa (2014) *Nonsensesta parodiaan, ironiasta kielipeleihin. Monitasoinen huumori ja kaksoisyleisön puhuttelu Kari Hotakaisen Lastenkirjassa, Ritvassa ja Satukirjassa*. Laakso toteaa väitöskirjassaan, että Unto Kupiaisen vuosina 1937–1954 julkaistut tieteelliset tutkimukset kirjallisuuden huumorista ovat vanhentunutta tietoa, eikä näiden vuosien jälkeen ole yhtä laajaa, huumoriin keskittyvää kirjallisuudentutkimusta julkaistu. Myöskään lastenkirjallisuuden huumorin tutkimusta ei ollut tehty Suomessa aikaisemmin, vaikka huumoria pidetään yhtenä lastenkirjallisuuden tunnistettavimpana tyylipiirteenä. (Laakso 2014, 8–9.) Kuvan ja sanan suhdetta lastenkirjallisuudessa analysoin Kai Mikkosen (2005) *Kuva ja sana. Kuvan ja sanan vuorovaikutus kirjallisuudessa, kuvataiteessa ja ikonoteksteissä* -teoksen sekä useiden lastenkirjallisuuteen keskittyneiden tieteellisten julkaisujen pohjalta. Kandidaatintutkielmani rajamitoissa en pysty tekemään kovin syväluotoista analyysia kohdeteosteni kuvituksesta, mutta pyrin tuomaan esille niissä esiintyvät huumorin keinot ja vertailemaan julkaisujen kuvituksia keskenään.

Heinähattu ja Vilttitossu -kirjasarjan huumoria on aikaisemmin käsitelty esimerkiksi Katja Pannulan *Heinähatun ja Vilttitossun huumorin jäljillä* (1997) ja Anna Kankaisen *Huumori Sinikka ja Tiina Nopolan Heinähattu ja Vilttitossu -sarjan kielessä ja tarinamaailmassa* (2012) pro gradu -tutkielmissa, jotka on julkaistu Tampereen yliopistossa. Oma tutkielmani eroaa edellä mainituista siten, että vaikka kohdeteoksenani onkin yksi *Heinähattu ja Vilttitossu* -kirjasarjan teos, keskityn tutkielmassani huumorin rakentumisen eroavaisuuksiin alkuperäisteoksen ja sen selkomukautuksen välillä sekä tuon selkokirjallisuuden teorian keskeiseksi osaksi tutkielmaani.

2 Selkokieli ja kirjallisuus

Tässä luvussa esittelen selkokielen yleiset periaatteet, selkokielen yleisyyden ja tarpeellisuuden, sekä havainnollistan selkokielistä kirjallisuutta erityisesti lastenkirjallisuuden näkökulmasta. Näiden pohjalta tehtyjä havaintoja käytän tukenani vertaillen tutkielmani kohdetoimen huumoria.

2.1 Selkokielen käytänteitä

Selkokielen eroa yleiskielestä voidaan hahmottaa siten, että sen rakennetta ja sisältöä on tietoisesti ja suunnitelmallisesti mukautettu helpommin ymmärrettäväksi. Selkokielineen teksti huomioi vastaanottajan kielelliset edellytykset ja se on usein suunnattu tietyille kohderyhmälle, kuten eri vammaisryhmille, lukemis- ja kirjoittamishäiriöisille, vanhuksille tai suomen kieltä opetteleville. (Rajala 1990, 7.) Selkokielen yleisyyttä ja tarvittavuutta on ollut hankalaa tutkia, sillä osa selkokielen mahdollisista käyttäjistä ovat vaikeasti tavoitettavissa. Selkokielen tarpeesta ei voida toistaiseksi ilmoittaa kuin likimääräisiä arvioita, joiden mukaan selkokielen tarve vaihtelee eri ikäkausina ja lukijaryhmiin kuuluu noin 200 000 – 350 000 suomalaista, eli noin 4–7 % väestöstä. (Virtanen 2009, 23–24.)

Selkokielen kirjoittamisen oppaita on ilmestynyt useita ja kaikkia yhdistää yksi seikka: ei ole absoluuttista oikeaa tapaa kirjoittaa selkokieltä, mutta selkokielineen tekstin odotetaan pääsääntöisesti noudattavan muun muassa seuraavia Pertti Rajalan (1990) määrittelemiä periaatteita: selkokielessä käytetään lyhyitä lauseita ja yksinkertaisia lauserakenteita korostaen tuttuja verbejä ja substantiiveja ja jättäen adjektiivien ja adverbien käytön vähemmälle. Käytetyt sanat ovat lyhyitä, tuttuja yleissanoja, ja vieraampia sanoja olisi hyvä selittää tekstin yhteydessä. Myös erityissanaston sekä symbolisten ja abstraktien ilmaisujen suhteen kannattaa kirjoittajan olla varovainen. Kielikuvia kyllä käytetään selkokielessä, mutta ne ovat usein tarpeen avata lukijalle. Selkokielineen kerronnan tulee myös olla rakenteeltaan selkeää ja loogisesti ete-

nevää, eikä esimerkiksi runsasta vaihtelua ajan ja paikan välillä suositella. Selkokielisessä kirjallisuudessa henkilöhahmojen on hyvä olla yksinkertaisia ja litteitä¹, ja niiden on oltava helpposti tunnistettavissa tekstistä. Henkilöhahmojen määrään tulee myös kiinnittää huomiota ja tästä voikin seurata haasteita sellaisen kirjan selkomukauttamisessa, missä on erittäin paljon erilaisia henkilöhahmoja. Selkotekestiä kirjoittaessa on siis pyrittävä mahdollisimman selkeään lopputulokseen. (Rajala 1990, 24–25.)

Edellä mainitut huomiot ovat hyvä ohjenuora selkokirjoittamiselle, mutta voi olla muitakin tapoja tuottaa selkokieltä. Selkokieli on aina jossain määrin riippuvainen selkomukauttajan näkemyksistä ja tietenkin myös selkomukautettavasta alkuperäistekstistä. Selkokieltä kirjoittaessa on tärkeää tuottaa mahdollisimman ymmärrettävää tekstiä, joka mahdollistaa vastaanottajan lukukokemuksen. Olennaista on kuitenkin muistaa, että selkokirjoittajan ei tarvitse seurata ohjeita normatiivisesti, vaan kirjoittajan luova panos on ensiarvoisen tärkeää myös selkokielessä (Virtanen 2009, 70).

2.2 Selkokirjallisuus

Selkokielen soveltaminen kirjallisuuteen on monessa maassa alkanut nimenomaan helppolukuisesta lasten- ja nuortenkirjallisuudesta ja Suomessakin tällaisia kirjoja on julkaistu 1970-luvulta alkaen (Virtanen 2009, 142). Varsinaista aikuisille lukijoille tarkoitettua selkokirjallisuutta on Suomessa kuitenkin julkaistu ensimmäisen kerran vasta vuonna 1983, kun Pertti Rajalan käännös ja selkomukautus Bjarne Verthusin teoksista *Purken er bak*, *Purken på sporet* ja *Møte med purken* ilmestyi suomeksi yhtenä niteenä nimellä *Poliisit perässä*. (Leskelä & Kulkki-Nieminen 2015, 134–135.) Vaikka selkokielineen kaunokirjallisuus onkin pääosin kertomakirjallisuutta, on romaanien jaottelu kategorioiden mukaan hankalaa, sillä selkokielisiä romaaneja on julkaistu yhä melko kapealta alalta, pääosin vain klassikkoteoksia ja dekkareita (Leskelä & Kulkki-Nieminen 2015, 140). Tutkielmani kannalta relevantointa on kuitenkin tarkastella selkokielisessä lastenkirjallisuudessa esiintyviä piirteitä, joita havainnollistan erityi-

¹ Henkilöhahmojen klassinen jako litteisiin (flat) ja pyöreisiin (round). Ks. *Tieteen termipankki: Kirjallisuudentutkimus:henkilöhahmo*.

sesti lapsen lukukokemuksen myötä. Selkokielen lastenkirjallisuuden ja helppolukuisen lastenkirjallisuuden välinen ero on pieni, ja yleensä selkokielistä lastenkirjallisuutta pidetäänkin helppolukuisen lastenkirjallisuuden helpoimpana kategoriana (Leskelä & Virtanen 2006, 9).

Selkokieltä tarvitseva lapsi saattaa usein oppia lukemaan muita ikätovereitaan hitaammin. Lapsilukijoina pidetään yleensä noin 9–10-vuotiaita, mutta selkokielisessä lastenkirjallisuudessa lukijoiden ikähaarukka on erittäin häilyvä. Lukemaan motivoiva kokemus, eli kokonaisen kirjan lukeminen itse alusta loppuun, saattaa selkokieltä tarvitsevalla lapsella puuttua tai viivästyä, ja tällöin haitata lukuinnostusta. Tämä ongelma on kuitenkin huomioitu lapsille kirjoitetussa selkokirjallisuudessa. Esimerkiksi Eija Lehtiniemen ja Mervi Wäreén *Kipinät*-kirjasarja on rakennettu niin, että ensimmäisen osan pystyy lukemaan alusta loppuun sellainen lukija, joka tuntee vain neljä kirjainta. (Leskelä & Kulkki-Nieminen 2015, 178–184.)

Leealaura Leskelä ja Auli Kulkki-Nieminen (2015, 186) korostavat huumorin merkitystä selkokielisissä lastenromaaneissa. Heidän mielestään humoristiset kertomukset sopivat hyvin siihen lapsen lukemisen välivaiheeseen, jossa lapsi siirtyy kuvakirjoista pidempiin teksteihin. Lapsen lukukokemusta rikastuttaa huumorin ymmärtäminen ja sille nauraminen, ja tällaisia kokemuksia nuori lukija tarvitsee motivoituakseen lukemaan. Tutkielmani kannalta merkityksellistä on pohtia lastenkirjallisuuden huumorin ja selkokielen aiheuttamaa ristiriitaa: huumorin ymmärtäminen saattaa vaatia lukijalta hyvän kielitajun ja rivien välistä lukemisen taitoa, jota nuorella selkolukijalla ei välttämättä ole (Leskelä & Kulkki-Nieminen 2015, 186). Tätä ristiriitaa käsittelen lisää tutkielmani luvussa 4.

2.3 Kuvat selkokielisessä lastenkirjallisuudessa

Tutkielmani kohdeteoksia pidetään yleisesti ikonoteksteinä² eli kuvakirjoina. Teoksia, joissa vain muutamat tarinan kohdat esitetään kuvallisesti, kuten kohdeteosteni kohdalla on tehty, voidaan kutsua myös kuvitetuiksi lastenkirjoiksi (Karasma & Suvilehto 2013, 18). Selkeyden vuoksi käytän kuitenkin *kuvakirjan* käsitettä, joka toimii kattokäsitteen tavoin kuvia sisältävälle kirjallisuudelle.

² Ikonoteksti eli yhdistelmäteksti (*the composite text*). Ks. Mikkonen 2005, 2.

Kuten selkokirjallisuutta ylipäättään, on selkokirjallisuuden kuvitustakin tutkittu hyvin vähän, puhumattakaan selkokieltä tarvitsevan kykeneväisyydestä ymmärtää kuvia. Se tiedetään, että kuvat ovat monille selkojulkaisujen käyttäjille hyvin tärkeitä. Parhaimmillaan selkojulkaisun kuvitus on portti sisällön syvempään ymmärtämiseen. On hyvä muistaa, että kuvien tulkintaan vaikuttavat katsojan tai lukijan omat kokemukset, tunteet, tiedot ja asenteet, ja kuville annetaan aina henkilökohtaisia merkityksiä – myös muidenkin kuin selkokieltä ja -kuvitusta tarvitsevien asemassa. Selkokieltä tarvitsevat lukijat erottuvat kuitenkin hyvin usein kuvanlukutaidoiltaan tavallisesta lukijasta: heidän tulkintansa tekstistä on usein hyvin voimakkaasti sidoksissa kuvaan, ja näin ollen hyvä kuvitus antaa selkolukijalle tärkeitä ennakkotietoja ja auttaa virittäytymään tekstin lukemiseen. Kehittyneemmällä lukijalla kuvituksella saattaa olla selkeästi lukukokemusta rikastuttava merkitys: kuva voi antaa lisäinformaatiota, luoda tunnelmaa ja antaa esteettisiä elämyksiä. (Virtanen 2009, 129–140.)

Selkokuvien tuottamiseen ei ole annettu niin tarkkaa ohjeistusta kuin esimerkiksi selkokielen³, mutta muutamia linjauksia siitäkin on tehty. Kuvan on syytä olla yhtenevä tekstin kanssa ja tukea täten tekstin sanomaa. Erikoisten kuvakulmien ja symboliikan käyttämistä kannattaa välttää, sillä nämä saattavat vaikeuttaa kuvan tulkintaa. On myös ohjeistettu, että kuvituksessa ei saisi olla voimakkaita ja turhia yksityiskohtia: esimerkiksi kuvaan istutetut taustaelementit saattavat harhauttaa lukijan tai kuvan katsojan huomion varsinaisesta keskeisestä asiasta. (Virtanen 2009, 129–140.) Edellä mainitut ohjeistukset ovat hyvin ymmärrettäviä selkokieltä tarvitsevan näkökulmasta. Ne eivät kuitenkaan sellaisenaan ole sovellettavissa kaunokirjallisuuteen. On nimittäin esitetty, että kuvat voidaan jakaa kahteen pääryhmään: tietokuviiin, eli yksiselitteisiin kuviin ja taidekuviin, eli moniselitteisiin kuviin. Kaunokirjallisuuden kuvat ovat moniselitteistä: niillä on pyrkimys puhutella mielikuvitustamme ja pakottaa meidät omaan tulkintaan. Ne myös rakentuvat sekä muoto- että värikielestä, joita luetaan ja koetaan lähinnä tunteella. Taidekuvituksella on selkeä ristiriita selkokieltä ja -kuvitusta tarvitsevan lukijan tai kuvan katsojan kanssa: vaikeasti hahmotettavat piirrokset saattavat vaikeuttaa tekstin ymmärtämistä. Selkokielisessä kaunokirjallisuudessa esiintyvälle kuvitukselle on kuitenkin

³ Ks. selkokielen periaatteet tutkielman alaluvusta 2.1.

tässä vaiheessa mahdotonta antaa yksiselitteisiä tai tarkkoja ohjeita, sillä asiaa ei ole vielä tarpeeksi tutkittu. (Virtanen 2009, 132–133.)

Selkokielen kirjallisuuden yhteydessä on käyty jonkin verran keskustelua siitä, tulisiko kaikissa kaunokirjallisissa selkokirjoissa olla kuvitus. Toistaiseksi sitä ei olla toteutettu muuta kuin nuoremmille lukijoille suunnatussa kirjallisuudessa, eli lastenkirjallisuudessa. (Virtanen 2009, 129–140.) Kuten on jo todettu, kuvitus on selkolukijan tekstinymmärtämisen kannalta avainasemassa ja lastenkirjallisuudessa kuvitus on suorastaan merkittävässä roolissa etenkin siinä vaiheessa, kun lapsi alkaa lukea itsenäisesti ja on kykenevä pidempienkin tekstien itsenäiseen lukemiseen (Leskelä & Kulkki-Nieminen 2015, 187).

Leskelä ja Kulkki-Nieminen (2015, 187) ovat todenneet, että kuvat selkokielisessä (lasten)kirjallisuudessa tukevat sekä vitsin että juonen ymmärtämistä. Tämä ajatus sitoo tässä tutkielmassani käsittelemät kolme kokonaisuutta eli selkokielen, huumorin ja lastenkirjallisuuden kuvituksen toisiinsa. Nämä kolme elementtiä ovat huomattavassa vuorovaikutuksessa kohdeteoksissani: *Heinähattu*, *Vilttitossu ja ärhäkkä koululainen* -kirja ja sen selkomukautus ovat kuvitettuja lastenkirjoja ja ennen kaikkea myös humoristisen lastenkirjallisuuden keskeisimpiä teoksia suomalaisen kirjallisuuden kentällä. Näin ollen on perusteltua lähteä tutkimaan huumorin rakentumisen keinoja kohdeteosten kielellisessä ja kuvallisessa ilmaisussa.

3 Huumori kohdeteoksissa

Kohdeteoksilleni on ominaista sisällyttää huumoria niin kieleen, tapahtumiin kuin kuvitukseenkin ja käsittelen niitä omina kokonaisuuksina omissa alaluvuissaan. Kielen synnyttämää huumoria käsittelen erityisesti henkilöhahmojen nimien ja niiden aiheuttaman huvittuneisuuden sekä erilaisten kielellä leikittelyjen kautta. Kielileikit ovat erittäin hyödyllinen analyysinkohde tutkielmani näkökulmasta, sillä selkokielen periaatteisiin kuuluu yksinkertainen kielen käyttö, mitä kielileikeissä ei välttämättä tapahdu. Huumorin rakentumista tapahtumissa vertailen nimenomaan tarinan kerronnan keinoin. Esimerkiksi kohdeteokseni selkomukautetussa versiossa tarina on pilkottu huomattavasti lyhyempiin lukuihin alkuperäisteokseen verrattuna ja tämän takia huumori ei pääse virittäytymään kovin pitkäaikaisesti. Huumorin osuutta teoksen kuvituksessa pohdin erityisesti sen kautta, kuinka hyvin kuvat tukevat teoksessa parhailaan olevan vitsin tai juonen ymmärrettävyyttä.

Huumorin ja komiikan käsitteitä käytetään usein ristiin, eikä niiden eroja välttämättä osata tunnistaa. Laakso (2014) ymmärtää väitöskirjassaan huumorin yläkäsitteenä komiikalle, sillä huumori ei ainoastaan kuvaa yksittäisiä komiikan tuottamisen keinoja, vaan myös tekstiin komiikan keinoin tuotua humoristista tyyliä. Kuten Laakso väitöskirjassaan toteaa, huumori yhdistyy useimmiten tunnetilaan tai ilmapiiriin, ja komiikka puolestaan ominaisuuteen, joka tuottaa huumoria. Hänen mielestään komiikka olisi kirjallisuudentutkijalle selkeämpi ja tarkkarajaisempi tutkimuskohde. Laakso kuitenkin käyttää huumorin käsitettä tutkimuksessaan jo otsikosta lähtien, haluten tällä tavoin ankkuroida tutkimuksensa huumorintutkimuksen teoriaan sekä tutkimuskohteensa humoristisen kirjallisuuden kategoriaan. (Laakso 2014, 24–25.) Edellä mainituin perustein tulen myös itse käyttämään tutkielmassani huumorin käsitettä koomisen ja muiden huumorin alalajien ja -käsitteiden yläkäsitteenä.

Seuraavaksi esittelen huumorintutkimuksen yleisimmät teoriat, jotka ovat yleisesti käytössä monella eri tieteenalalla, eivätkä näin ollen mukaudu täydellisesti kirjallisuustieteelliseen tutkimukseen, mutta niitä pystynee hyvin soveltamaan alallamme, kuten muun muassa Laakso on väitöskirjassaan tehnyt. Filosofi Simon Critchley selittää teoksessaan *On Humour* (2002) huumorin rakentumista kolmen eri teorian avulla. Näitä teorioita ovat ylemmyysteoria, hujennusteoria ja inkongruenssiteoria (Critchley 2002, 2–3). Critchleyn esittelemät huumorin

perusteoriat ovat vakiintuneet suomalaiseen huumorintutkimukseen hyvin vahvasti: esimerkiksi filosofi ja huumorintutkija Jarno Hietalahti on teoksessaan *Huumorin ja naurun filosofia* (2018) käsitellyt vain näitä kolmea edellä mainittua teoriaa. Mainituista teorioista ylemmyysteoria ja inkongruenssiteoria ovat sellaisia, joita tulen hyödyntämään tutkielmassani. Huojenusteoria on enemmän psykologinen selitysmalli huumorille, enkä koe sen olevan relevantti tutkielmani näkökulmasta. (Chritchley 2002, 2–3; Hietalahti 2018, 37–55.)

Ylemmyysteoriassa huvittuneisuus syntyy silloin, kun vertaamme itseämme muihin ja koemme itse samalla paremmuuden tunteen. Huvittuneisuuden aiheuttama nauru alleviivaa siis toisen osapuolen epäonnistumista ja samalla korostaa sitä, kuinka nauraja itse pitää itseään naurun kohteen yläpuolella. (Chritchley 2002, 2–3; Hietalahti 2018, 39.) Ylemmyysteoriaa on helppo soveltaa esimerkiksi kohdeteosteni koomisten henkilöhahmojen analysointiin, sillä huvittavilla henkilöhahmoilla on yleensä sellaisia piirteitä, joita emme itselle haluaisi (Kankainen 2012, 9). Inkongruenssiteoriaa tulen käyttämään tutkielmassani, sillä sen mukaan huumori syntyy yhteensopimattomien elementtien yhdistämisestä ja niiden havaitsemisesta. Teorialle on tyypillistä leikitellä odotusten ja tapahtumien sekä ajatuksen ja havainnon välille ilmaantuvalla säröllä, joka saa tilanteen näyttäytymään koomisena. Teorian taustaoletuksena voidaan pitää ajatusta siitä, kuinka ihmiset elävät maailmassa, jossa asioiden luotetaan etenevän tiettyjen kaavojen ja odotusten mukaisesti. (Chritchley 2002, 3; Hietalahti 2018, 49–50). *Heinähattu ja Vilttitossu* -kirjasarjan huumori rakentuu muun muassa toisiinsa sopimattomien asioiden yhdistämistä ja täten inkongruenssiteoria on tutkielmani kannalta relevantti teoria.

On tärkeää muistaa, että huumorin teorat eivät sulje toisiaan pois, vaan antavat meille mahdollisuuden rakentaa niiden pohjalta yhdistelmiä, joiden avulla voimme laajentaa näkökulmamme huumoriin (Hietalahti 2018, 56). Tätä ajatusta kannan mukanani analysoidessani huumorin rakentumisen keinoja kohdeteksteissäni.

3.1 Huumori kielessä

Heinähattu ja Vilttitossu -kirjasarja on tunnettu humoristisesta kielestään. Myös *Heinähattu, Vilttitossu ja Ärhäkkä koululainen* -kirjassa sekä Hanna Männikkölähden selkomukautuksessa huumori on suurella osalla teoksen kerrontaa ja tarinan hauskuus syntyy erityisesti teoksissa

käytetyn kielen avulla. Näin ollen huumorin ymmärrettävyys voi olla haastavaa selkokieltä tarvitsevalle. Tässä alaluvussa käsittelen teosten kielellistä huumoria keskittyen ensin henkilö- hahmojen nimiin ja sen jälkeen teosten kielelliseen leikittelyyn omassa alaluvussaan. Analyysiini kohdistuu erityisesti huumorin rakentumisen keinoihin ja siihen, kuinka nämä keinot eroavat kohdeteosteni välillä.

3.1.1 Henkilöhahmot

Aarne Kinnusen (1994, 86) mukaan yksi komiikan keinoista on hassuttelu henkilö- hahmojen nimillä ja nimityksillä. *Heinähattu, Vilttitossu ja ärhäkkä koululainen* -kirja sisältää paljon erikoisia ja hilpeyttä aiheuttavia nimiä ja näitä on motivoitu henkilö- hahmojen käytöksellä ja ole- muksella. Henkilöhahmojen poikkeavien nimien käyttö läpi teoksen ylläpitää humoristisuutta läpi tarinan. Seuraavaksi vertailen huvittavien henkilö- hahmojen nimien motivoinnin keinoja, joita on hyödynnetty niin alkuperäisteoksessa kuin sen selkomukautuksessakin.

Kirjasarjan päähenkilöiden, Heinähatun ja Vilttitossun, erikoiset nimet ovat hyvin lempinimi- mäisiä, mutta niitä käytetään oikeiden nimien tapaan läpi kirjasarjan. Hahmojen nimet ovat hyvin kuvaavia ja niistä on assosioituissa tyttöjen luonteenpiirteet. Heinähatun ja Vilttitossun nimiä motivoidaan alkuperäisteoksessa ja sen selkomukautuksessa seuraavanlaisesti:

Vilttitossu nousi ylös ja huomasi Heinähatun olkihatun seinäkoukussa. Minun täytyy ottaa tuo mukaan, Vilttitossu mietti, nappasi hatun ja piilotti sen lakanansa alle. Mi- nullahan pitää olla aamulla Heinähatun vaatteetkin, Vilttitossu muisti. Minä en kyllä oikein haluaisi laittaa hametta, mutta nyt on pakko. [--] Sitten hän asetti ison nallen sänkyynsä ja puki töppösensä sen jalkoihin. Hän veti peiton nallen päälle siten, että töppöset jäivät näkyviin. (ÄK, 20–21.)

Vilttitossu oli väsynyt, mutta hän ei halunnut nukkua. Hän nousi ylös sängystä ja huo- masi Heinähatun olkihatun. Hän otti hatun ja piilotti sen sänkyynsä. Minulla täytyy olla koulussa Heinähatun vaatteet, Vilttitossu ajatteli. [--] Sitten hän nosti ison nallen sän- kyynsä ja laittoi nallen jalkaan villatöppöset. Lopuksi hän veti peiton nallen päälle ja meni alakertaan. (ÄKS, 28–30.)

Yllä olevissa katkelmissa teosten päähenkilöiden nimien motivointi rakentuu Vilttitossun käy- töksen ympärille: Vilttitossun on pukeuduttava Heinähatun vaatteisiin, jotta hänen luultaisiin olevan Heinähattu koulun onkiretkellä. Katkelmissa erityisaseman saa Heinähatun seinällä

riippuva olkihattu, jonka avulla Heinähatun erikoinen nimi saadaan motivoitua. Mielenkiintoisen ja hahmon nimen motivoinnin kannalta tärkeän olkihatusta tekee se, että Vilttitossun on nimenomaan piilotettava olkihattu Heinähatulta, jotta hän voisi itse pukea sen ja tämän myötä häntä luultaisiin Heinähatuksi. Olkihattu on Heinähatun tärkein ulkoinen ominaisuus, eikä Vilttitossu pystyisi tekeytymään siskokseen ilman sitä. Vilttitossun nimen motivoinnissa hyödynnetään hänelle tyypillistä ulkoista ominaisuutta: villatöppösiä. Vilttitossun on jätettävä hänellä aina jalassa olevat villatöppösensä sänkyyn, jotta hänen luultaisiin vielä nukkuvan peiton alla, vaikka oikeasti hän oli lähtenyt Heinähatulta ja vanhemmiltaan salaa onkiretkelle.

Alkuperäisteoksessa ja sen selkomukautuksessa katkelmien väliset erot eivät henkilöhahmojen motivoinnin synnyttämän tapahtumasarjan puolesta eroa merkittävästi toisistaan. Suurimmat eroavaisuudet katkelmien välillä ovat Vilttitossun toimintaa kuvaavissa verbeissä. Alkuperäisteoksessa kielenkäyttö on huomattavasti rikkaampaa verrattaessa selkomukautukseen, mikä on täysin tavanomaista otettaessa huomioon selkokielen periaatteet. Alkuperäisteoksessa Vilttitossun toimintaa kuvaavat verbit ovat hänen henkilöhahmonsä motivoinnin kannalta olennaisia, kuten esimerkiksi hänen tapansa ”napata” olkihattu seinästä verrattuna selkomukautuksen ”ottaa”-verbiin. Hatun ”nappaaminen” kuvaa nopeaa, hyvin vilttitossu- maista toimintaa, eikä tällainen sävyttyneisyys välity selkomukautuksesta, sillä siinä käytetään huomattavasti tavanomaisempaa, yleiskielistä verbiä. Ero katkelmien välillä on havaittavissa myös siinä, kuinka alkuperäisteoksessa Vilttitossun tunnetilaa kuvataan negatiivissävytteiseksi, sillä hän joutuu pukeutumaan siskokseen: ”Minä en kyllä oikein haluaisi laittaa hametta, mutta nyt on pakko.” Samankaltainen hahmojen välisten erojen esille tuonti puuttuu selkomukautuksesta.

Selkokirjallisuudessa on tärkeää kiinnittää huomiota siihen, kuinka henkilöhahmot esitellään ja miten heitä kuvaillaan. Pelkän nimen mainitseminen ei yleensä riitä, vaan kirjoittajan suositellaan liittävän henkilöön helposti tunnistettavia ominaisuuksia tai yksityiskohtia ja muistuttavan lukijaa näistä myös tekstin edetessä. (Sainio 2006, 142.) Näin ollen on syytä huomioida se seikka, että teosten päähenkilöiden nimien motivointi tapahtuu vasta sivuilla 20–21 ja selkomukautuksessa sivuilla 28–30. Tarina on tähän mennessä edennyt jo useamman tapahtumasarjan verran. *Heinähattu ja Vilttitossu* -kirjasarjan ensimmäisessä teoksessa *Heinähattu ja*

Vilttitossu (1989) päähenkilöiden nimet motivoidaan jo ensimmäisillä sivuilla⁴ ja ne ovat myös perusteltu kohdeteoksiani tarkemmin: Heinähattu ei luovu olkihatustaan koskaan ja Vilttitossu pitää töppösiään jalassa aina.

Koska *Heinähattu, Vilttitossu ja ärhäkkä koululainen* -teoksen selkomukautuksen juoni ja kerrota mukailevat alkuperäisteosta poikkeuksenaan vain selkokielelle tyypilliset kielelliset yksinkertaistukset, on henkilöhahmojen nimien selittäminen saatettu selkomukautuksessa täysin unohtaa tai sen tärkeyttä ei olla osattu ottaa huomioon. Teosten kuvitus on kuitenkin lukijan tukena henkilöiden nimien yhteydessä, mutta kielellinen motivointi ja selittävien piirteiden esittäminen kielellisesti jää teoksen alkuosasta uupumaan. Kuvien ja henkilöhahmojen vuorovaikutusta käsittelen kuitenkin erikseen alaluvussa 3.3.

Heinähatun ja Vilttitossun nimien tapaan kirjasarjan keskeisten sivuhenkilöiden nimet ovat myös humoristisia. *Ärhäkkä koululainen* -teoksessa Alibullenin neidit sekä kylän poliisit Isopapa ja Rillirousku ovat suuressa osassa tarinaa, joten analyysin kannalta on rikastuttavaa tutkia myös näiden henkilöhahmojen nimien motivointikeinoja. Ensin käsittelemäni Alibullenin neidit ovat hyvin oleellisessa osassa tarinaa kirjasarjan jokaisessa teoksessa. He ovat Kattilakoskien naapureita ja samalla perheen ystäviä. Heinähattu ja Vilttitossu viettävät paljon aikaa Alibullenin neitien kanssa, ja näin on ollut jo ensimmäisestä teoksesta lähtien.

Seuraavissa katkelmissa nostan esiin, kuinka Alibullenin neitien huvittava, pulliin hyvin vahvasti assosioituva sukunimi on motivoitu *Heinähattu, Vilttitossu ja ärhäkkä koululainen* -teoksessa heidän loppumattomalla pullien ja leivonnaisten tarjoamisella jo heidän ensiesiintymisestään lähtien:

- Maistuisiko sinulle rinkeli? Helga tiedusteli.
- Ei kiitos.
- Entäs pala mansikkakakkua? kysyi Halise.
- Kiitos ei.
- Eikö sinun tee mitään mieli? Helga uteli.
- Tekee, Vilttitossu vastasi. — Kirjoituspaperia ja kynää. (ÄK, 12)
- Haluaisitko mansikkakakkua? Halise kysyi.

⁴ Ks. *Heinähattu ja Vilttitossu* 1989, 5–7.

— Kiitos ei. Vain kynän ja paperia, Vilttitossu vastasi. (ÄKS, 18)

Kuten olen aikaisemmin todennut, huumorin inkongruenssiteoria selittää leikittelyä odotusten ja tapahtumien sekä ajatusten ja havaintojen välisellä säröllä, joka saa tilanteen näyttämään koomiselta. Alibullenin neitien vuorosanojen sisällöllisen toiston aiheuttama huumori katoaa selkomukautuksessa, eikä selkomukautuksen dialogi myöskään ylläpidä henkilöhahmojen nimiin liittyvää komiikkaa.

Henkilöhahmojen tunnistettavien ominaisuuksien tai yksityiskohtien selittäminen selkolukijalle on erittäin tarpeellista. Alibullenin neitien nimien motivointi on alkuperäisteoksessa onnistunut hyvin: loputon pullien ja leivonnaisten tarjoaminen useista kieltäytymisistä huolimatta rakentaa huvittuneisuutta henkilöhahmojen nimien ympärille. Selkomukautuksessa nimien motivointi on kuitenkin huomattavasti suppeampaa, lähes olematonta, sillä alkuperäisen dialogi on supistettu vain kahteen vuorosanaan.

Niin kuin Heinähatun ja Vilttitossunkin nimien kohdalla, on Alibullenin neitienkin huvittava sukunimi selitetty kirjasarjan ensimmäisessä teoksessa perusteellisesti. ”Meidän isän nimi oli Ali, ja hän tykkäsi paljon pullista. Siitä tuli sitten Alibullen” sanoi Helga Heinähatun kysyessä neitien kummallista sukunimeä.⁵ *Ärhäkkä koululainen* -teoksessa tai sen selkomukautuksessa tätä huvittavan sukunimen konkreettista selitystä ei ole mukana, ja näin ollen sukunimen huumoristisuus henkilöhahmojen ensiesittelyn yhteydessä ei tule selvästi esille. Hahmojen sukunimen huvittavuutta kuitenkin ylläpidetään pitkin tarinaa kerronnan keinoin: Alibullenin neidit ovat jatkuvasti leipomassa tai tarjoamassa muille leipomuksiaan.

Kirjasarjan ensimmäisessä teoksessa selitetään myös kylän poliisien, Isonavan ja Rillirouskun, nimien alkuperä: nimet ovat Heinähatun ja Vilttitossun itsekeksimiä lempinimiä poliiseille.⁶ *Ärhäkkä koululainen* -kirjassa ja sen selkomukautuksessa poliisien lempinimimäisyyttä ei kuitenkaan tuoda esille, vaan hahmojen huvittavia nimiä käytetään oikeiden nimien tavoin. Poliisien nimien huvittavuutta pystytään perustelemaan inkongruenssin avulla: nimissä on yhdis-

⁵ Ks. *Heinähattu ja Vilttitossu* 1989, 15.

⁶ Ks. *Heinähattu ja Vilttitossu* 1989, 19.

tetty yhteensopimattomia piirteitä ja näiden havaitseminen aiheuttaa lukijassa huvittuneisuutta. Heinähatun ja Vilttitossun tarinamaailmassa poliisien huvittavat nimet ovat ristiriidassa tosielämän poliisien arvovaltaa vastaan.

Kohdeteoksissani poliisien nimien motivointi tapahtuu pidemmällä aikavälillä, osana suurta tapahtumaketjua, ja selkeyttämisen vuoksi *Ärhäkkä koululainen* -kirjan selkomukautuksessa Vilttitossun ensikohtaaminen poliisien kanssa on jaettu kahteen eri lukuun ”Vilttitossu tapaa Isonavan” ja ”Rillirousku on kiukkuinen”, kun taas alkuperäisteoksessa kohtaaminen on kokonaisuutena luvussa ”Kuulostaa Vilttitossulta”.⁷ Koska kyseessä on aikaisempiin henkilöhahmoihin ja niihin liittyviin tapahtumaketjuihin verrattuna erilainen motivointikeino, keskityn analyysissä tässä yhteydessä vain henkilöhahmojen motivoinnissa käytetyn sanaston vertailuun alkuperäisteoksen ja selkomukautuksen välillä.

Alkuperäisteoksessa poliisien humoristisia nimiä tukevat heidän toimintansa kuvailu. Rillirousku ”askelsi rivakasti” ja Isonapa ”löntysti hänen perässään”. Myös poliisien välinen dialogi rakentuu heidän luonteelleen ominaisen toiminnan ympärille: Isonapa on hukannut välipalasuklaansa ja Rillirousku paheksuu Isonavan ”imeliä välipaloja” hampaitaan ”kiristellen”. Hahmojen nimien motivoinnissa keskeisessä osassa ovat siis humoristinen sanasto, joka selkomukautuksessa ei kuitenkaan sellaisenaan toteudu. Selkomukautuksesta on esimerkiksi poistettu kokonaan kohta ”Rillirousku askelsi rivakasti ja Isonapa löntysti hänen perässään” (ÄK, 22), ja näin ollen hahmojen toiminnan keinoin motivoitu nimien humoristisuus jää uupumaan.

Henkilöhahmojen humoristisuus on yleisesti perusteltavissa myös huumorin ylemmyysteorian avulla. Humoristisessa lastenkirjallisuudessa henkilöhahmojen arjen kummalluuksia liioitellaan ja heistä nostetaan esiin sellaisia piirteitä, joita emme itsellemme haluaisi (Karasma & Suvi-lehto 2014, 47–49). Tällaista yleistystä ei voida kuitenkaan tehdä kohdeteoksistani, sillä selkomukautuksen näkökulmasta olisi olennaista tarkastella ensin sitä lähtökohtaa, osaako selko-

⁷ Ks. Taulukko 1. Teosten lukujen nimet alkuperäisteoksessa ja sen selkomukautuksessa

kieltä tarvitseva asettaa itsensä hahmojen yläpuolelle vai ei, tai ymmärtääkö hän toisten epäonnistumista alleviivaamisesta aiheutuvaa huvittuneisuutta, joka on myös yksi ylemmyysteorian keskeisimmistä piirteistä.

3.1.2 Kielileikit

Kielileikeillä viitataan tapaan, jolla kieltä käytetään sen konventioiden vastaisesti. Kielileikittelyssä hyödynnetään esimerkiksi sanojen monimerkityksisyyttä, äänteellistä toisiaan muistuttavuutta, väärinkirjoitusta tai -taivutusta, metaforista konkretisoitumista tai sanojen soinnutusta (Laakso 2014, 26). Kohdeteoksessani yksi läpi teoksen kulkevista kielileikeistä on kalastamisesta käytetty termi ”kalojen narraaminen”. Seuraavaksi erittelen kohdeteosteni tapaa ylläpitää tätä kielileikin aiheuttamaa humoristisuutta läpi teoksen.

Ärhäkkä koululainen -teoksessa kalojen ”narraaminen” mainitaan ensimmäisen kerran, kun Vilttitossu kuulee tyttöjen vanhempien puhuvan Heinähatun tulevasta onkiretkestä:

- Kiva, kun Heinähattu pääsee narraamaan kaloja luokkatoverien kanssa, isä sanoi. Miten niin narraamaan, Vilttitossu ihmetteli. Eihän Heinähattu osaa narrata. Minä olisin paljon parempi. (ÄK, 10)

Tässä kielileikissä yhdistyy sanan ”narrata” monimerkityksellisyys: kalojen narraaminen on yleinen sanonta kuvaamaan kalastusta, mutta Vilttitossu kuvittelee narraamisella tarkoitettavan Vilttitossun luonteelle ominaista puijaamista ja tahallista harhaan johtamista. Vilttitossu kokee olevansa Heinähattua parempi ”narraamaan” kaloja ja tämä käy tyttöjen välisestä dialogista ilmi kerronnan ja tapahtumien edetessä. Lukijaa tämä sanojen monimerkityksellisyys huvittaa pitkin tarinaa. Sanojen monimerkityksellisyys korostuu etenkin siinä kohdassa, kun Vilttitossu yrittää narrata kaloja kotoaan varastamalla mustikkapiirakan palalla. Vilttitossun kumma käytös aiheuttaa ihmetystä luokkatovereissa, mutta pian luokkatoveritkin olivat ”narraamassa” kaloja.

- Nyt saatte oikein hyvää mustikkapiirakkaa! Vilttitossu huusi kaloille. Sitten hän pisti mustikkapiirakan suuhunsa ja kiljui:
- Lällällällää, ähä kutti!
- Lellivauva, ota tutti! Jere jatkoi ja hotkaisi piirakanpalansa. (ÄK, 37)

Narraamisen oikea merkitys selviää lapsille kuitenkin melko pian tapahtuneen jälkeen, kun opettaja kertoo kalojen narraamisen tarkoittavan samaa kuin kalojen pyydystäminen. Tästä eteenpäin kirjassa ”narrata”-verbiä käytetään lainausmerkeissä, mitä ennen verbin oikean merkityksen paljastumista ei ollut tehty. Lainausmerkkien käyttämättömyys on ollut keino ylläpitää kielileikittelystä aiheutunutta huvittuneisuutta lukijassa.

Teoksen selkomukautuksessa ”narrata”-verbi on myös osa kerrontaa. Ensimmäisen kerran se mainitaan alkuperäisteokselle uskollisesti siinä kohtaa, kun Vilttitossu kuulee vanhempiansa keskustelevan Heinähatun onkiretkestä:

- Kivaa, että Heinähattu pääsee narraamaan kaloja, isä sanoi.
- Mitä? Minä olen paljon parempi narraamaan kuin Heinähattu, Vilttitossu ajatteli. (ÄKS, 16–17)

”Narrata”-verbin monimerkityksellisyys tuodaan kielileikittelyn avulla huumorin keinoksi myös selkomukautetussa versiossa. Verbiä ei kuitenkaan mainita seuraavan kerran kuin vasta itse kohtauksessa, jossa Vilttitossu on jo ”narraamassa” kaloja (ÄKS, 44–46; vrt. alkuperäinen teos). Tällainen vieras verbi tarvitsisi selkokielen periaatteiden mukaan tarkennusta aina käytöyhteydessään. Tässä selkomukautuksessa sitä ei kuitenkaan tarkenneta tai selitetä kuin vasta siinä kohdassa, missä opettaja kertoo narraamisen tarkoittavan kalojen pyytämistä. Jatkossa kalojen narraamista kuvaillaankin kalojen onkimisella (ÄKS, 57).

Alkuperäisteokselleen uskollisesti selkomukautetussa versiossa yritetään ylläpitää kielileikittelyn aikaansaamaa huvittuneisuutta lukijassa. Selkomukautuksessa ”narrata”-verbi muutetaan yksiselitteisempään vasta sen jälkeen, kun kielileikittelyn monimerkityksellisyys on lopunut ja ”narraamisen” oikea merkitys on selvinnyt myös selkolukijalle. Tällainen huumorin rakentumisen keino toimii, mikäli selkolukija ymmärtää sanojen monimerkityksellisyyden niin kerronnan ja lukijan välillä kuin myös teoksen henkilöhahmojen välillä – kuvitteleeen Vilttitossu ”narraamisen” tarkoittavan aivan eri asiaa. Tiedossa on kuitenkin, että huumorin ymmärtäminen vaatii lukijaltaan hyvää kielitajua ja rivien välistä lukemista, eikä tällaista taitoa selkolukijalla välttämättä ole (Leskelä & Kulkki-Nieminen 2015, 186).

Kohdeteoksissani suuressa osassa ovat myös kertomuksen lukujen nimet ja niiden humoristisuus. Kuten alla oleva Taulukko 1. osoittaa, on selkomukautetussa versiossa lukuja huomattavasti alkuperäisteosta enemmän. Tämä johtuu siitä, että selkomukautuksessa luvut on jaettu kohtauksittain, kun taas alkuperäisteoksessa luvut sisältävät pidemmän tapahtumasarjan.

Taulukko 1. Teosten lukujen nimet alkuperäisteoksessa ja sen selkomukautuksessa

<i>Heinähattu, Vilttitossu ja ärhäkkä koululainen (2013)</i>	<i>Heinähattu, Vilttitossu ja ärhäkkä koululainen: selkomukautus (2017)</i>
Se ei käy!	Heinähattu on koululainen Heinähattu tarvitsee työrauhan Vilttitossu kuulee onkiretkestä
Ala jo kirjoittaa	Vilttitossu käy Alibullenin neitien luona Vilttitossu on niin kiltti! Onkiretki on peruttu
Kuulostaa Vilttitossulta	Vilttitossu lähtee kouluun Vilttitossu tapaa Isonavan Rillirousku on kiukkuinen
Minä en koskaan kaiva nenää	Vilttitossu löytää oikean luokan Vilttitossu menee onkiretkelle*
Luokan kiltein tyttö	Vilttitossu menee onkiretkelle* Vilttitossu narraa kaloja
Mur mur	Mitä mustikkapiirakalle tapahtui? Helga ja Halise tulevat pesemään ikkunoita Mikä tämä lappu on? Halise löytää nallen
Tarpeeksi kypsynyt	Vilttitossu villitsee koko luokan Onko tuo Vilttitossu? Oikea Heinähattu on vihainen Vilttitossu pyytää anteeksi Millainen rangaistus olisi sopiva?
Tulkaa toistekin	Päiväkahvit puutarhassa Vilttitossu on sittenkin hyväsydäminen
Kivaa olla Heinähattu	Miksi Vilttitossu halusi esittää Heinähattua? Ota kiinni, mandariini!

*Selkomukautuksessa on yhdistetty luvun ”Minä en koskaan kaiva nenää” alku ja luvun ”Luokan kiltein tyttö” loppu omaksi luvukseksi ”Vilttitossu menee onkiretkelle”.

Tällainen teosten lukujen pilkkominen kohtauksittain on selkokirjallisuuden näkökulmasta erittäin perusteltua. Lukujen ollessa lyhyitä ja ytimekkäästi nimettyjä, on selkolukijan helpompaa pysyä tarinan mukana ja ymmärtää lukemaansa. Selkomukautuksessa huumori ei kuitenkaan ole läsnä lukujen nimissä. Alkuperäisteoksessa lukujen nimet ovat selvä viittaus kussakin luvussa kerrottuun vitsiin tai huvittavaan tapahtumaan ja näin ylläpitävät teoksen humoristista kokonaisuutta.

3.2 Huumori tapahtumissa

Humoristiselle lastenkirjallisuudelle on tyypillistä luoda huvittuneisuutta kommellusten ja mullistusten keinoin, jotka osaltaan saattavat myös sekoittaa juonen kulkua (Karasma & Suvi-lehto 2014, 47–49). Tämän vuoksi koen olennaiseksi tarkastella myös tapahtumien humoristisuutta kohdeteoksissani.

Yksi kohdeteosteni juonen läpileikkaava tapahtumaketju on Vilttitossun tekeytyminen Heinähatuksi, ja tämän vuoksi Vilttitossu joutuu käyttäytymään Heinähatun tavoin. Vilttitossu on kuitenkin hyväkäytöksen Heinähatun vastakohta, eikä heinähattumainen ”luokan kilteimmän tytön” käytös onnistu Vilttitossulta. Kun Vilttitossu lähtee Heinähatuksi pukeuduttuaan onkiretkelle, kohtaa hän matkan ja onkiretken aikana paljon kommelluksia. Erityisesti nämä tulevat esille niissä kohdin, joissa Heinähatulta odotetaan kunnollista käytöstä, mutta Vilttitossu ei osaa reagoida tilanteeseen oikealla tavalla. Humoristisia tilanteista tekee Vilttitossun siskonsa esittämisen epäonnistumisen alleviivaaminen.

Vilttitossu istuutui ja viittasi saman tien.

– Heinähattu! Opettaja sanoi.

Vilttitossu katseli ympärilleen. Sitten hän muisti: minähän olen Heinähattu.

– Heinähattu! opettaja toisti. – Oliko sinulla asiaa?

– Oli, sanoi Vilttitossu. – Koska kuoritaan perunat?

Oppilaat tirskuivat.

– Mehän menemme tänään onkiretkelle, etkö sinä muista, Heinähattu? opettaja sanoi.

– Muistan, Vilttitossu sanoi.

Sitten hän mietti, mitä Heinähattu oli kertonut koululaisen elämästä. Vilttitossu viittasi.

– Mitä asiaa sinulla nyt on, Heinähattu? opettaja tiedusteli.

– Minä en kaiva koskaan nenää, Vilttitossu leuhki.

– Emmehän me kukaan tee sellaista, opettaja sanoi.

– Se on hyvä se, sanoi Vilttitossu. (ÄK, 32–33)

Selkomukautetussa versiossa tapahtumasarja kuvataan hyvin samankaltaisesti, vaikka joitakin virkerakenteita onkin yksinkertaistettu. Näin ollen olisi syytä pohtia, minkälaista henkilöhahmojen hahmottamisen epäselvyyttä tällainen Heinähatun ja Vilttitossun nimien jatkuva vuorottelu selkolukijassa mahdollisesti saa aikaan. Nimien vuorottelu ei havainnollistu pelkästään

yllä olevassa katkelmassa, vaan sitä käytetään kerronnan keinona läpi kertomuksen. Tätä nimien ja henkilöhahmojen epäselvyyttä sekoittaa entisestään teoksen nimi *Heinähattu, Vilttitossu ja ärhäkkä koululainen*. Teoksen nimessä on mainittu kolme henkilöä, mutta itse teoksessa päähenkilöitä on vain kaksi. Ärhäkällä koululaisella viitataan Vilttitossun yritykseen esittää Heinähattua ja luoden näin ikään kuin täysin uuden henkilöhahmon tarinaan.

Koska selkomukautus on alkuperäisteokselleen uskollinen, olisi tällaista koko teoksen mukana kulkevaa huumorin keinoa vaikea tuoda kerronnallisin keinoin selkolukijalle ystävällisemmäksi, vaikka selkokielen periaatteet siihen kehottavatkin. Kuten Taulukossa 1. listatut teosten lukujen nimet paljastavat, on selkomukautuksen juonta kuitenkin selitetty auki lukujen nimien avulla. Pelkästään selkomukautuksen lukujen nimet lukemalla saa jo hyvän yleiskäsityksen siitä, mitä teoksen juoni pitää sisällään. Lukujen nimissä on myös korostettu sitä, että senhetkisissä tapahtumissa seikkailee Vilttitossu Heinähatun sijaan. Lukujen nimien yksinkertaistaminen tekee teoksen juonesta helpomman seurata.

Tällainen ratkaisu ei kuitenkaan sellaisenaan palvele selkolukijaa, vaan jättää kerronnan yhä epäselväksi ja näin ollen myös eriarvottaa alkuperäisteoksen ja selkomukautuksen lukijoita. Tämä ristiriita antaa kuitenkin tarkastelumahdollisuuden sille, kuinka huumorin virittäytymisen pilkkoutuu selkomukautuksessa alkuperäisteoksen pidempiin tapahtumasarjoihin verrattaessa. Tällaista virittäytyneisyyttä ei ainakaan sellaisenaan pystytä selkomukautuksessa mahdollistamaan yhtä hyvin.

3.3 Huumori kuvissa

Humoristisessa selkokirjallisuudessa kuvituksella on tärkeä asema, sillä kuvat tukevat vitsin ymmärtämistä ja osaltaan myös auttavat juonen ymmärtämisessä (Leskelä & Kulkki-Nieminen 2015, 187). Kuten olen alaluvussa 3.1 tuonut esille, on teoksen kuvituksella suuri rooli henkilöhahmojen huvittavien nimien motivoinnissa. Seuraavaksi analysoin kohdeteoksissani esiintyviä kuvia ja tuon niiden eroavaisuudet esille. Alkuperäisteoksen on kuvittanut Salla Savolainen, ja selkomukautuksen kuvittajana on toiminut Anne Stolt. Kuva-analyysissä keskityin vain kuvien humoristisuuteen ja siihen, kuinka ne ovat yhteydessä meneillä olevaan kerrontaan.

Alla olevat kuvaesimerkit (Kuva 1 ja Kuva 2) ovat kohdeteosteni tarinan alusta, jossa Vilttitossu alkaa tekeytyä Heinähatuksi luokan onkiretkettä varten. Alkuperäisteoksessa (Kuva 1) kuvataan Vilttitossu sellaisena, kuin se on *Heinähattu ja Vilttitossu* -kirjasarjan uusimmissa osissa⁸ totuttu näkemään: hyvin lapsenomaisena ja vikkeläliikkeisenä. Humoristisen Vilttitossua kuvaavasta kuvasta tekee muun muassa se yksityiskohta, kuinka Vilttitossu istuu lattialla Heinähatun hame päällä jalat harallaan. Vilttitossun omaleimainen ja lapsenomainen käytös aiheuttaa lukijassa tai kuvan katsojassa huvittuneisuutta. Tällaisella yksityiskohdalla korostetaan myös päähenkilöiden erilaisuutta: Heinähattu osaa istua hame päällä, mutta Vilttitossu ei vielä osaa, tai halua, kiinnittää istuma-asentoonsa huomiota. Kuvassa huomion saa myös Vilttitossun nopea sormien liike, kun hän yrittää letittää hiuksiaan siinä kuitenkaan onnistumatta. Kampaus viimeistellään hyvin vilttitossumaisesti: hiukset kiepsautetaan kahdelle pötkylälle ja sidotaan kuminauhoilla.

Selkomukautuksessa (Kuva 2) Vilttitossu kuvataan jo Heinähatun olkihattu päässä, joka tukee juonen kulkua siltä osin, että kuvalla havainnollistetaan Vilttitossun tekeytyminen Heinähatuksi. Kuvassa 2 Vilttitossulla on myös omat villatöppösensä jalassa, jolla vahvistetaan puolestaan viestiä siitä, että kyseessä on todella Vilttitossu, vaikka hänellä olkihattu päässään onkin. Selkomukautuksen kuva sisältää myös taustaelementtejä, tässä tapauksessa sängyn ja maton, joiden avulla kuvan hetki saadaan ankkuroitua tyttöjen huoneeseen, minne koko tapahtumakin sijoittuu.

Kuva 1 Ärhäkkä koululainen

Kuva 2 Ärhäkkä koululainen: selkomukautus

⁸ *Heinähattu ja Vilttitossu* -kirjasarjan kuvittajana on vuodesta 2012 alkaen toiminut Salla Savolainen. Vuosina 1989–2009 kirjasarjan kuvittajana toimi Markus Majaluoma.

Vaikka selkomukautuksen kuvitus pyrkiikin mukailemaan alkuperäisteoksen kuvitusta, ei siitä kuitenkaan välity kirjasarjalle tyypillinen humoristisuus. Sillä kuitenkin yritetään ylläpitää tarinan ja kerronnan humoristisuutta, mikä on selkokielen ja -kirjallisuuden periaatteiden mukaista. Kuten henkilöhahmojen nimiä analysoidessani toin esille, on selkomukautuksessa henkilöhahmojen persoonaa tuotu hyvin heikosti esille. Selkomukautuksesta on poistettu esimerkiksi erikoisemmat verbit, joilla on korostettu henkilöhahmojen luonteenpiirteitä. Samanlainen ero on havaittavissa myös henkilöhahmoja koskevassa kuvituksessa. Alkuperäisteoksen kuvitus on värikästä ja kuvissa on huomioitu henkilöhahmojen ilmeikkyyden ja humoristisuus. Selkomukautuksessa nämä eivät toteudu samanlaisena ja kuvitus on lastenkirjallisuuden tyypillisestä⁹ kuvituksesta poiketen hyvin ilmeetöntä ja väreiltään ja sävyiltään vähäistä.

Nämä huomioidut eivät nouse esiin pelkästään Vilttitossun kuvitusta tarkastellessa, vaan ovat läsnä muidenkin henkilöhahmojen kuvituksessa. Alkuperäisteoksessa Alibullenin neitien kuvitus on hyvin rönsyilevää ja täynnä leivonnaisia vahvistaen kielellisesti ilmaistuja motivoinnin keinoja. Alibullenin neitien kuvitus on alkuperäisteoksessa vahvasti läsnä jo heidän ensimmäisestä esiintymisestä lähtien. Selkomukautuksen kuvituksessa tuodaan kyllä esiin leivonnaiset, mutta itse henkilöhahmot kuvitetaan vasta teoksen puolivälin jälkeen. Samanlaiset puutteet ovat havaittavissa myös kylän poliisien kuvituksessa. Heidät on kuvitettu hyvin yksinkertaisiksi, eikä kuvitus auta tukemaan jo ennalta puutteellista nimien motivointia heidänkään kohdallaan. Selkomukautuksessa kuvista puuttuu siis alkuperäisteoksen humoristisuus, eikä henkilöhahmojen huvittavia piirteitä tuoda kuvituksen keinoin esille.

Voidaan siis todeta, että selkomukautuksen kuvitus ei itsessään ole humoristista, mutta se pyrkii tukemaan teoksen juonen ja huumorin ymmärtämistä. Kuvitusta ei kuitenkaan ole riittävästi, ja se tekee teosten kuvituksesta välillä epätasa-arvoista. Selkomukautuksessa kuvitus ei palvele selkolukijaa riittävästi. Tähän palaan vielä tutkielmani lopuksi.

⁹ Ks. Karjalainen 2003, 273.

4 Lopuksi

On perusteltua väittää, että selkokielineen kirjallisuus tarvitsisi enemmän tutkimusta. Pelkäämään oman tutkielmani pohjalta on noussut monta eri näkökulmaa ja kysymystä, joita olisi mielekästä jatkaa ja tuoda selkokirjallisuuden tieteelliseen kenttään uutta tutkimustietoa. Olen kuitenkin tällä tutkielmallani pystynyt avaamaan uutta kirjallisuustieteellistä kenttää ja osoittamaan kohdeteosteni huumorin rakentumisen keinot alkuperäisteoksen ja selkomukautuksen välillä.

Kuten Nopoloiden kirjailijasiskoksille on tyypillistä, ovat he myös *Heinähattu, Vilttitossu ja ärhäkkä koululainen* -teoksessaan leikitelleet huomattavan paljon kielellä ja tapahtumilla. Alkuperäisteosta kunnioittaen kielellä leikkittelyä oli pyritty sisällyttämään myös selkomukautukseen, mutta tämä luo ristiriidan selkokielen periaatteiden ja tarinankerronnan välille. Huumorin ymmärtäminen vaatii lukijaltaan kielitajua ja rivien välistä lukemisen taitoa, niin kuin Leskelä ja Kulkki-Niemenkin (2015) teoksessaan nostivat esille.

Henkilöhahmojen nimien analyysin yhteydessä heräsi kysymys siitä, kuinka eriarvoista teosten lukijoille on se, että *Heinähattu, Vilttitossu ja ärhäkkä koululainen* on ensimmäinen ja toiseksi myös ainut teos *Heinähattu ja Vilttitossu* -kirjasarjasta, joka on selkomukautettu. Jos selkolukija ei ole tietoinen kirjojen tarinamaailmasta ja henkilöistä, voi tarinan ymmärtäminen ja mukaan pääseminen olla huomattavasti haastavampaa. Tämä huomattiin konkreettisesti jo nimien motivoinnin yhteydessä: Selkomukautuksessa päähenkilöitä ei motivoitu teoksen alussa niin kuin olisi oletettu ja sivuhenkilöiden motivointi jäi hyvin puutteelliseksi niin kirjoitetuin kuin kuvitetuinkin keinoin.

Kohdeteoksissani henkilöahmojen motivointiin liittyy olennaisesti myös kuvitus, jonka keinoin on pystytty selittämään henkilöahmojen humoristisuutta. On kuitenkin perusteltua väittää, että kohdeteoksissani kuvat olivat epätasa-arvoisia niin määrällisesti kuin laadullisestikin. Alkuperäisteos sisälsi huomattavasti enemmän kuvitusta, joka olennaisesti myös tuki teoksen juonta. Selkomukautuksessa kuvitus oli yksinkertaisempaa, kuten selkokuvitus ylipäänsä on,

mutta myös vähäisempää. Kuvituksen vähäisyys ilmeni ongelmalliseksi, sillä se ei ollut selkolukijan tukena joko juonellisesti tai kielellisesti vaikeaselkoisissa kohdissa. Selkolukija tarvitsee kuvitusta kielellisen kerronnan tueksi, eikä tarpeeksi laaja kuvitus toteutunut kohdeteokseni selkomukautuksessa.

Kohdeteoksieni ollessa humoristisia olisi syytä pohtia myös kaksoisyleisön käsitettä selkokirjallisuuden näkökulmasta, kaksoisyleisön käsitteen ollessa suuressa osassa humoristisen kirjallisuuden tutkimusta. Tutkielmassani piiloon jäävät myös teosten syvällisempien sisältöjen tarkastelu. Kuten lastenkirjallisuudelle on tapana, myös kohdeteoksissani käsitellään vaikeaa aihetta, eli pikkusisaren tuntemaa yksinäisyyttä, huumorin keinoin. Toistaiseksi ei ole vielä julkaistu kattavaa selkokielisen kirjallisuuden moniulotteisia teemoja käsittelevää tutkimusta, joten tämäkin näkökulma kaipaisi lisää tutkimusta.

Vaikka tutkielmani osoittaaakin useaan otteeseen selkomukautuksen huumorin rakentumisen keinojen olleen puutteellisia, on kuitenkin syytä muistaa, että osa selkokieltä tarvitsevista lukijoista saattaa olla hyvinkin kehittyneitä kieli- ja lukutaidoiltaan. Ei siis voida yleistää, että tutkielmani tulosten perusteella selkolukija ei ymmärtäisi selkomukautukseen rakennettua huumoria. Tällainen väite tarvitsisi taustalleen empiiristä tutkimusta, mitä tekstianalyysin keinoin ei voida tuottaa. Uskon kuitenkin, että jokaiselle kirjalle on omat lukijansa – niin myös tälle selkomukautukselle – eikä sen huumori varmasti jää lukijoiltaan täysin tunnistamatta.

Lähteet

Kohdeteokset

Nopola, Sinikka & Nopola, Tiina 2013. *Heinähattu, Vilttitossu ja ärhäkkä koululainen*. Kuvittanut Salla Savolainen. Helsinki: Tammi.

Nopola, Sinikka & Nopola, Tiina 2017. *Heinähattu, Vilttitossu ja ärhäkkä koululainen*. Selkomukauttanut Hanna Männikkölahti. Kuvittanut Anne Stolt. Vantaa: Avain.

Kirjallisuus:

Critchley, Simon 2002. *On Humour*. London: Routledge.

Hietalahti, Jarno 2018. *Huumorin ja naurun filosofia*. Helsinki: Gaudeamus.

Kankainen, Anna 2012. *Huumori Sinikka ja Tiina Nopolan Heinähattu ja Vilttitossu -sarjan kielessä ja tarinamaailmassa*. Suomen kirjallisuuden pro gradu -tutkielma. Tampereen yliopisto.

Karasma, Katri & Suvilehto, Pirjo 2014. *Ihmejuttuja ja tavattomia tarinoita: lasten- ja nuortenkirjallisuuden maailma*. Helsinki: Avain.

Karjalainen, Maija 2003. Helppolukuiset sarjat. Liisi Huhtala (toim.) *Pieni suuri maailma: suomalaisen lasten- ja nuortenkirjallisuuden historia*. Helsinki: Tammi, 273–275.

Kinnunen, Aarne 1994. *Huumorin ja koomisen keskeneräinen kysymys*. Porvoo: WSOY.

Laakso, Maria 2014. *Nonsensesta parodiaan, ironiasta kielipeleihin. Monitasoinen huumori ja kaksoisyleisön puhuttelu Kari Hotakaisen Lastenkirjassa, Ritvassa ja Satukirjassa*. Tampere: Tampere University Press.

Leskelä, Leealaura & Kulki-Nieminen, Auli 2015. *Selkokirjoittajan tekstilajit*. Kehitysvammaliitto ry. Oppimateriaalikeskus Opike.

Leskelä, Leealaura & Virtanen, Hannu (toim.) 2006. *Toisin sanoen. Selkokielen teoriaa ja käytäntöä*. Kehitysvammaliitto ry. Oppimateriaalikeskus Opike.

Mikkonen, Kai 2005. *Kuva ja sana. Kuvan ja sanan vuorovaikutus kirjallisuudessa, kuvataiteessa ja ikonoteksteissä*. Helsinki: Gaudeamus.

Nopola, Sinikka & Nopola, Tiina 1989. *Heinähattu ja Vilttitossu*. Kuvittanut Markus Majaluoma. Helsinki: Tammi.

Pannula, Kaija 1997. *Heinähatun ja Vilttitossun huumorin jäljillä*. Suomen kirjallisuuden pro gradu -tutkielma. Tampereen yliopisto.

Rajala, Pertti (toim.) 1990. *Selkokirjoittajan opas*. Helsinki: Kustannuspalvelu Oy.

Sainio, Ari 2005. Oikeus kelpo tarinoihin, selkokirjojen mukauttamisesta. Leealaura Leskelä ja Hannu Virtanen (toim.) *Toisin sanoen. Selkokielen teoriaa ja käytäntöä*. Kehitysvammaliitto ry. Oppimateriaalikeskus Opike, 131-154.

Tieteen termipankki 15.4.2020: *Kirjallisuudentutkimus:henkilöhahmo*. (Tarkka osoite: <https://tieteentermipankki.fi/wiki/Kirjallisuudentutkimus:henkilöhahmo>.)

Virtanen, Hannu 2009. *Selkokielen käsikirja*. Kehitysvammaliitto ry. Oppimateriaalikeskus Opike.

Luettelo kuvista

Kuva 1. Nopola, Sinikka & Nopola, Tiina 2013. *Heinähattu, Vilttitossu ja ärhäkkä koululainen*. Kuvittanut Salla Savolainen. Helsinki: Tammi. 21.

Kuva 2. Nopola, Sinikka & Nopola, Tiina 2017. *Heinähattu, Vilttitossu ja ärhäkkä koululainen*. Selkomukauttanut Hanna Männikkölahti. Kuvittanut Anne Stolt. Vantaa: Avain. 29.